

Андрій Шевченко¹

Економічне становище Буджака татарсько-османської доби (XV–початок XIX ст.)

Вступ

Важливе місце у формуванні господарського виробництва Буджака займали кочовики ногайці, османські економічні реформи, які поступово відроджували господарство краю, спустошене монгольською навалою. Незважаючи на великий проміжок періоду та наявність значного масиву наукової літератури, питання саме економічного розвитку досліджено фрагментарно у контексті етнічних зрушень та геополітичних змагань.

Завдяки опублікованим османським архівним джерелам, що були представлені у працях М. Тютюнжи, О. Середи можна отримати значний масив інформації з особливостей податкової системи в ісламському Буджаку. С. Паламарчук, С. Гізер, А. Шенніков, О. Смірнов значної уваги приділили господарству буджацьких татар, спростовуючи популярну тезу про їх «кочове життя». Сучасники П. Свіньїн, Пейссоннель, Клеман підвели підсумок османському пануванню, зазначивши високий рівень міських та напівкочових господарств, заперечуючи тезу радянських істориків про землеробську відсталість регіону. Молдавські науковці І. Грек, М. Русев дослідили роль татарських та молдавських поселенців у становленні господарської спеціалізації Буджака. Таким чином, наявність великої кількості джерел, що частково висвітлюють окремі аспекти економічного життя регіону, дозволяє зробити систематизований огляд господарства Буджака зазначеного періоду.

¹ Громадська організація «Краєвед», Україна, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-7555-7239>, e-mail: Schew7961@ukr.net.

Головне завдання цієї публікації полягає у дослідженні системи господарювання: формування окремих видів спеціалізації, ролі етнічних груп у становленні окремих галузей господарства, аналізу торговельних відносин та законодавства, визначенні наслідків економічного перебування татар, османів у Буджаку тощо.

Результати отримані під час дослідження можна використати на краєзнавчих заняттях, конференціях, для підготовки теоретичного матеріалу з історії Буджака та ісламської України XV–XVIII ст.

Розвиток господарства татар

Підкорення османами Буджака співпало з ерою Великих географічних відкриттів в Європі. Транзитне значення «Великого шовкового шляху» у постачанні азійських прянощів, предметів розкоші до Європи занепало. Постійні війни з Угорщиною, Венецією, Мальтійським орденом спричинили економічний занепад, нестачу продовольства. Османська імперія була змушена кардинально реформувати свою економічну систему та сприяти відновленню господарства для забезпечення армією продовольством.

Значний вплив на відродження господарства краю оказала переселенська політика Сулеймана II Кануні. У 1569 р. він дозволив переселитися до Буджака Ногайській орді, яка була підпорядкована Кримському ханству. Наприкінці XVII ст. до Буджака переселилися Єдисанська та Єдичкульська орди «білих ногайців» та киргизьке плем'я ораків. Загальна чисельність татар становила 30–45 тис. осіб, що дозволило залюднити край².

Переселенці розпочали поступове відродження перегінного скотарства й натурального землеробства. Автор погоджується з думкою радянського дослідника А. Шеннікова, який зазначив: «Повністю невірною є наукова думка про кочовий характер життя ногайців... буджацький клімат не дозволяв кочове скотарство. Взимку сніговий покрив перевищував 30 см., що унеможлиблювало самостійне харчування худоби. Осінні дощі, зимові морози, літні посухи не залишали великої трав'яної маси, тому місцеві скотарі були змушені заготовляти сіно, ячмінь заздалегідь. При кочовому способу життя це майже неможливо»³.

² А.М. Ševčenko, *Ekonomične stanoviše Budžaka u časi turec'kogo panuvannâ* [The economic situation of Budjak during Turkish rule] // Mikolaïvšina i Pivnične Pričernomor'â: istoriâ i sučasnist', Mikolaïv 2020, p. 55.

³ А.А. Šennikov, *Žilye doma nogajcev Severnogo Pričernomor'â* [Residential houses of the Nogays of the Northern Black Sea region] // Slavâno-russkaâ ètnografâ, Leningrad 1973, p. 51.

Аналізуючи кліматичні умови Буджака цього періоду український номадист І. Смирнов підкреслював, що в умовах ожеледиці (тюркською – джут), навіть коні не були здатні копитами розбити лід, не кажучи про овець та кіз. Тому доцільно говорити лише про напівкочове життя ногайців з використанням елементів землеробства⁴.

Український дослідник С. Гізер вважав, що культурно-господарський тип ногайців сформувався під впливом кліматично-географічних умов. У степовому краї посуха не дозволяла широкого застосування землеробства, тому єдиним виходом лишалося поєднання хліборобства та скотарства, при повному домінуванні останнього. Отже, скотарство ногайців було зумовлено не традиціями, а особливостями клімату. Підтвердженням цієї тези є договір 1625 р. між Річчю Посполитою та Туреччиною, за яким у період літньої спеки татарам дозволялося використовувати пасовища у польській лісостеповій смузі Дністра⁵.

Вже на початку XVII ст. Буджацька орда селилася у 70–80 поселеннях поблизу Дуная, Ялпуга, Катлабуха та Кугурлуя. Вони повністю заселили приморську смугу між Кілією та Аккерманом, що є незвичним для кочовиків. Тут ногайці розводили коней, овець, двогорбих верблюдів. Як зазначив турецький автор кінця XVIII ст.: «Верблюдами вони орали землю, вирощували просо, ячмінь для годування коней. Валахи їх презирливо називали просоїдами»⁶. Французький негоціант Клеман в свою чергу додає: «Татари зазвичай їдять просо, якщо у них немає ячменя, то просом вони годують своїх коней, звичайного хліба та вівса у них немає... У Каушани я бачив на вулицях багато худоби та верблюдів, що розташовувалися по садибам татар»⁷.

Про розмах скотарства в регіоні свідчать спогади мандрівника Е. Челебі XVII ст.: «Поблизу о. Зміїний щорічно забивали до 40–50 тис. корів»⁸.

⁴ О.І. Smirnov, *Viniknennâ ta utvorenâ Budžac'koi ordi v XVI–XVII st.* [The emergence and formation of the Budjak's horde in the XVI–XVII centuries] // *Naukovi zapiski istoričnogo fakul'tetu Odes'kogo deržavnogo universitetu.* 1999, Vip. 9, p. 34.

⁵ S.N. Gizer, *Kočevoe hazâjstvo budžackih nogajcev (osobnosti hozâjstvenno-kulturnogo tipa)* [The nomadic economy of the Budzhatsky Nogais (features of the economic and cultural type)] // *Naukovi zapiski istoričnogo fakul'tetu Odes'kogo deržavnogo universitetu.* 1999, Vip 9, pp. 41–42.

⁶ Ibidem, p. 47.

⁷ *KLEMANOVO PUTESHESTVIE IZ VENY V BELGRAD I NOVUYU KILIYU, takozh NA ZEMLI BUDZHATSKIKH I NOGAYSKIKH TATAR I VO VES' KRYM s vozvratom CHEREZ KONSTANTINOPOL'; SMIRNU I TRIEST V AVSTRIYu v 1768, 1769 i 1770 godakh* [Klemanov's Travel from Vienna to Belgrade and New Kilia, also to the Lands of the Budjak and Nogays Tatars and to the whole Crimea with a return through Constantinople, Smyrna and Trieste to Austria in 1768, 1769 and 1770]. Sankt-Peterburg (1783), p. 57.

⁸ E. Chelebi, *Knyha podorozhi. Pivnichne Prychornomor'ya* [Travel book. Northern Black Sea]. Odessa 1997, p. 66.

Враховуючи, що лише на околицях Кілії татари утримували до 62 тис. овець та 70–80 тис. голів рогатої худоби, то кількість голів худоби повністю забезпечувала продовольчі та ринкові потреби регіону. Лише кількість овець у 1769–1812 рр. зросла з 888 тис. до 2,7 млн. голів. Молдавські чабани (мокани) приганяли овець, велику рогату худобу до Австрії, Росії, Туреччини. Наприкінці 1811 р. та влітку 1812 р. серби та буджацькі татари випасали 23 144 овець, трансільванські чабани – каралаши – 5467 голів худоби⁹.

Про високий рівень скотарства свідчить навіть російська статистика. У 1815 р. у Бендерському повіті нараховувалося 31 тис. голів рогатої худоби, 12,5 тис. коней та 210 тис. овець. У Томаровському – 25 тис. голів рогатої худоби, 7 тис. коней, 15 тис. овець¹⁰.

Таким чином у господарствах татар переважало скотарство, яке мало напівтоварний характер. Підтвердженням цього є згадки французьких мандрівників Ж. де Люка та П. Шевал'є, наведенні І. Смирновим: «Турецькі та вірменські купці приїжджали до татар вимінювали продукти скотарства (сир, сало, вовну, худобу) на паперові ткани, сап'ян, ножі та ін... Татари не беруть грошей, оскільки вважають їх не потрібними у господарстві... Інколи вони вимінюють худобу на невільників. Лише татари-землероби використовують гроші для розрахунків з османами та молдаванами»¹¹.

Автори XVII–XVIII ст. підкреслювали економічний добробут татарського населення краю. На 1792 р. лише у межах сучасного Тарутинського району знаходилися татарські селища: навколо р. Кагарлик – Аолен, Мангит, Занзурт, Алемши; поблизу р. Сака – Бейюк, Капр, Бешеликаюзан; поблизу р. Чага – Деой – Мурза.

Зокрема у монографії І. Грека та М. Руссева підкреслюється досить високий рівень господарства буджацьких татар: «У Буджаку (від Ізмаїла до Аккермана – автор) налічується близько 212 татарських селищ з населенням понад 45 тис. осіб, які сплачували кримському ханові 30 тис. левів податків»¹².

⁹ I.A. Ancupov, *Agrarnye otnošenâ na ûge Bessarabii (1812–1870 gg.)* [Agrarian relations in the south of Bessarabia (1812–1870)]. Kişinev 1978, pp. 114–115.

¹⁰ P.P. Svin'in, *Statistika. Opisanie Bessarabskoj oblasti. Sostavleno vedomstva gosudarstvennoj kolegii inostrannyh del nadvornym sovetnikom Pavlom Svin'inym, 1.06.1816 g.* [Statistics. Description of the Bessarabian region. Compiled by the department of the State Collegium of Foreign Affairs by court adviser Pavel Svinin, 6.01.1816] // *Stratum plus 2001–2002*, № 6, p. 396.

¹¹ О.І. Смирнов, *op.cit.*, p. 34.

¹² I.F. Grek, N.D. Russev, *1812 – povorotnyj god v istorii Budžakai «zadunajskih pereselencev»* [1812 – a turning year in the history of Budjak and the «transdanubian colonicts»]. Kişinev 2011, pp. 48–49.

Дослідники підкреслювали, що незважаючи на «кочове» життя, місцеві татари краще за інших ногайців орали землю на верблюдах і сіяли просо, ячмінь, з початку ХІХ ст. – кукурудзу. Однак основним заняттям залишалось екстенсивне скотарство. Лише у долинах Дністра і Прута, у фортецях Бендери, Аккерман, Ізмаїл існували невеликі фруктові сади, огороди осілого (переважно турецького, молдавського) населення.

За османськими звітами 1570 р. збір збіжжя складав 5460 тонн збіжжя, 50 тонн бобових в околицях Аккермана та 1350 тонн пшениці, 4 тис. тонн бобових поблизу Кілії. Отже загальний збір збіжжя поблизу цих міст становив 6810 тонн збіжжя та 4050 тонн бобових, що разом складало понад 662,2 тис. пудів. Враховуючи приблизну чисельність населення у 30–50 тис. осіб та те, що татари здебільшого споживали просо, то лишився значний продовольчий надлишок, який реалізовувався на внутрішньому та зовнішньому ринках¹³.

Думка автора підтверджується спогадами мандрівників того часу. За свідченням Е. Челебі в Кілії знаходилася пристань, де торговці з іноземних кораблів купували «пшеницю та ячмінь», Кілія згадується, як місто «що постачає зерно для Буджака», у татарській фортеці Татар-Бунари знаходилися комори із збіжжям, яке продавали грецьким купцям в Аккермані¹⁴. У 1756 р. з Аккермана османськими суднами було доставлено 57 150 османських кіле пшениці та ячменю (приблизно 1 429 тонн зерна – автор). Не дивно, що у 1758 р. хан Кирим Герай визначив Аккерман одним із головних портів щодо вивозу збіжжя до Стамбула «до Аккермана доставлялося зерно з Кілії, Смаїлова»¹⁵.

Хліборобство набуло ще більшого розмаху наприкінці ХVІІІ ст. За свідченням російського розвідника К. Макарескула, у 1796 р. татари відправили до ізмаїльських комор 130 тис. кіле збіжжя (пшениці 70 тис. кіле, ячменю 40 тис., проса – 20 тис.). При цьому загальний врожай становив 510 тис. кіле. Причому татари віддали проса лише десятину, тоді як третину пшениці та майже половину ячменю¹⁶.

Дані відомості повністю спростовують думку радянських дослідників про відсутність землеробства в краї. Звісно, що воно поступалося товар-

¹³ S.V. Palamarčuk, *Zabytaâ zemlâ: istoričeskaâ oblast' Bessarabiâ* [Forgotten land: the historical region of Bessarabia]. Odessa 2008, pp. 114, 135, 144, 162.

¹⁴ E. Chelebi, op.cit., p. 62.

¹⁵ *Narisi z istorii osvoennâ Pivdennoi Ukraini XV–XVIII st.: kolektivna monografiâ* [Essays on the history of development of Southern Ukraine XV–XVIII centuries]. Kiiv 2020, p. 185.

¹⁶ S.V. Palamarčuk, *Z istorii mista Izmila (osmans'ka doba)* [From the history of the city of Izmail (Ottoman era)] // *Arhivi Ukraini* 2017, № 1, p. 203.

ному скотарству та рибальству, однак лишалося вагомою галуззю економіки регіону османських часів.

Аналізуючи характер торгівлі з Буджацькою ордою у XVII–XVIII ст., ряд дослідників відзначили 2 певні особливості: це транзитний її характер у чорноморській торгівлі та втрата монополії турецьких купців на торгівлю з татарами.

Важливим історичним джерелом є спогади французького мандрівника Шарля де Пейссонелля. «Привозять татарам перські килими різного кольору, однак найбільше купують малинові... Татари охоче купують тканини для чоловічих та жіночих сорочок, шовк та нитки золотого кольору... Центром купівлі заліза для котлів, зброї, особливо для виготовлення коліс для плугів є Каушан... З Криму завозять рум'яна та біліла для жінок, тютюн – з Дубоссар, дерев'яні чубуки завозили з турецької Анатолії»¹⁷.

Оскільки татари вели натуральне господарство, то «край неохоче приймали гроші та використовували їх». Натомість вони розплачувалися товарами. «Татари продають все зібране збіжжя, особливо ячмінь. Вони привозять його до Аккермана або продають вірменським та турецьким купцям, що приїжджають до їх селищ. Купці охоче купують худобу, вовну, яку продають до Черкесії. Популярною лишалася работоргівля. Англійська мандрівниця Мери Гатрі, яка відвідала ногаїв у 1795–1796 рр. згадувала, що вони продають у рабство своїх дітей. Татари вважалися «гарними рабами, які не зрадять свого хазяїна, на відміну від хитрих та ледящих циган»¹⁸.

Найчастіше проводився обмін товарами, без фіксованої вартості. Тому кримські купці (кірджіс) часто обманювали татар, економлячи до 30, інколи до 40% вартості товарів. Через це татари намагалися збути продукцію в Кілії та Ізмаїлі¹⁹.

За свідченням Клемана, у 1767 р. уряд Франції розробив проект встановлення прямих торговельних відносин з Кримським ханством,

¹⁷ Š.D. Pejssonel', *Traktat o trgovli na Ćernom more* [The Tractate on trade on the Black Sea]. Pevred 1974 g. http://apsnyteka.org/766-peissonel_sh_traktatotorgovlenachernommore.html [data zvernennâ 25.12.2021].

¹⁸ D.A. Prohorov, *Krymskoe hanstvo v kontekste ĉernomorskoj trgovli (XV–XVIII vv.)* [Crimean Khanate in the context of the Black Sea trade (XV–XVIII centuries)] // *Materialy po arheologii, istorii i etnografii Tavrii*. 2001, Vip. 8, p. 398.

¹⁹ KLEMANOVO PUTESHESTVIE IZ VENY V BELGRAD I NOVUYU KILIYu, takozh NA ZEMLI BUDZHATSKIKH I NOGAYSKIKH TATAR I VO VES' KRYM s vozvratom CHEREZ KONSTANTINOPOL', SMIRNU I TRIEST V AVSTRIYu v 1768, 1769 i 1770 godakh [Klemanov's Travel from Vienna to Belgrade and New Kilia, also to the Lands of the Budjak and Nogays Tatars and to the whole Crimea with a return through Constantinople, Smyrna and Trieste to Austria in 1768, 1769 and 1770]. Sankt-Peterburg (1783), p. 241.

з орієнтовними обігами у 2,5 млн. ліврів. Цей проект був проаналізував французьким консулом в Стамбулі бароном Тотту, який запропонував залучити германських купців для перевезення товаром Дунаєм через Кілію, Ізмаїл. Звідти товари суходелом доставляли б до Аккермана, а від нього за 2 доби морським шляхом європейські товари потрапляли б до Криму.

В німецьких князівствах мали б попит хутра зайців через свою легкість, кримське вино, тканини з Черкесії. Купівля рабінь з Черкесії в Кафі могла дати 2 – 5 тис. пістрів прибутків. «Найкращі продаються до Константинополя... В німецьких землях гостра нестача жінок, було б зручно також постачати їх туди». Клеман привів вартість деяких товарів: окка (1,3 кг або 2,5 фунта) масла коштувала 8 пар, яловичини – 2 пари, 20 яець – 1 пар, індик – 7 пар, хліб – 4 аспри, вина – 5 аспрів, тобто прибуток мав скласти 40% з урахуванням перевезення²⁰. Незважаючи на велику зацікавленість Франції у становленні прямої торгівлі з Кримом, цей проект, з невідомих нам причин, так і не був реалізований.

Економіка дунайських міст

Про рівень сільського господарства у містах свідчать наступні відомості: у 1808 р. у форштадті Аккермана (476 будинків) знаходилися 334 господарств, у Бендерах (369 будинків) – 331 господарство. Отже, понад 78,7% будинків мали господарства.

У 1783–1810 рр. загальний збір збіжжя зріс з 110 до 223 тис. тонн, на кожного мешканця князівства припадало понад 332 кг. зерна при річній нормі споживання у 296 кг. Звісно, що наявність таких надлишків дозволяла їх реалізацію до Османської імперії²¹.

Важливе значення мало виноградарство. Незважаючи на те, що іслам забороняв туркам вживати алкоголь, вино продавалося християнським підданним в Ізмаїлі, Аккермані, Центральній Молдові. За свідченням Е. Челебі виноградники й сади були поширені в Кілії, Аккермані, Каушанах. Навіть в Татар – Бунарах понад 200 татарських домівок мали виноградники.

²⁰ KLEMANOVO PUTESHESTVIE IZ VENY V BELGRAD I NOVUYU KILIYu, takozh NA ZEMLI BUDZHATSKIKH I NOGAYSKIKH TATAR I VO VES' KRYM s vozvratom ChEREZ KONSTANTINOPOL'; SMIRNU I TRIEST V AVSTRIYu v 1768, 1769 i 1770 godakh [Klemanov's Travel from Vienna to Belgrade and New Kilia, also to the Lands of the Budjak and Nogays Tatars and to the whole Crimea with a return through Constantinople, Smyrna and Trieste to Austria in 1768, 1769 and 1770]. Sankt-Peterburg (1783), p. 151, 241–242, 244–245.

²¹ А.М. Шевченко, *Gospodars'kij kompleks Budžaka u XlX–napočatku XX st.: istoriâ regional'noi ekonomiki* [The economic complex of Budjak in the XIX–early XX centuries: the history of regional economy]. Ізмаїл: Ірбіс. 2021, p. 119.

Загалом у 1763–1807 рр. виробництво вина в Буджаку зросло з 1,3 до 2,5 млн. відер. Майже всі 500 татарських дворів у м. Каушани мали виноградники та сади, понад 59 виноградників знаходилися поблизу м. Бендери. За відомостями І. Анцупова на початку 1814 р. у с. Хаджимус під колишніми татарськими садами знаходилися 195 дес., у с. Кицкани – 335 дес., у с. Фарладани – 130 дес. – разом понад 660 дес. За свідченням П. Свіньїна у 1815 р. в Аккермані лишалося ще 300 турецьких виноградників²².

Зазначені відомості повністю спростовують думку російських дослідників нібито виноградарство ще не набуло значного поширення, оскільки вино мало попит лише у російських губерніях, торгівлю з якими обмежувало постійне російське-турецьке політичне протистояння.

На думку російських урядовців (Н. Дарагана, О. Бахметьєва) найбільшою цінністю Бессарабії було рибальство та соляний промисел. Вилів риби відбувався з Дунаю та найближчих озер. За описом 1808 р., понад 33,5% всіх мешканців Кілії займалися рибальством. Тут турки спорудили 14 гребель для вилуви риби та утримували рибальську флотилію²³.

На початку ХІХ ст. в придунайських плавнях нараховувалося понад 2000 рибних лавок, які щорічно відправляли до 2 тис. возів риби до Польщі та Росії, Стамбула та грецьких островів. В дунайських містах відбулася своєрідна «рибна спеціалізація», яка була обумовлена місцем нересту риби. Поблизу Ізмаїла та о. Чатал ловили оселедця, поблизу Кілії, Вилково – білугу, осетра, сомів. У озерах Ялпуг, Катлабух, Китай – щуку, карася, коропа. Подібна спеціалізація свідчить про добре налагоджену рибальську справу.

В османський період відродився соляний промисел, відомий ще з галицьких часів. На березі озер Алібей, Бурнас було засновано турецьке поселення Тузли (у перекладі з османської – соляне). За османськими відомостям кінця ХVІ ст. щорічний видобуток солі тут складав 60 тонн. У 1800 р. тільки до Поділля було відправлено 300 тис. пудів солі з дністровських озер. Загалом на рибних та соляних промислах працювали 80% всіх робітників, що свідчить про важливе значення цих галузей для господарства²⁴.

²² А.М. Ševčenko, *Gospodars'kij kompleks Budžaka u XІX–napočatku XX st.: istoriâ regional'noi ekonomiki* [The economic complex of Budjak in the XIX – early XX centuries: the history of regional economy]. Іzmail: Іrbic. 2021, p. 119.

²³ S.V. Palamarčuk, *Zabytaâ zemlâ: istoričeskaâ oblast' Bessarabiâ* [Forgotten land: the historical region of Bessarabia]. Odessa 2008, p. 162.

²⁴ А.М. Ševčenko, *Gospodars'kij kompleks Budžaka u XІX–napočatku XX st.: istoriâ regional'noi*

Про господарську спеціалізацію буджацьких поселень турок й татар свідчить переклад їх назв з турецької мови: Тузли (сінь), Ашабаг – Шаболат (нижні виноградники), Турлаки (пасовище), Тобак (тютюн), Татар-Бунари (кам'яний колодязь) тощо. Можна впевнено спростувати думку радянських науковців про відстале, натурально-кочове господарство мусульманського населення краю²⁵.

Наявність надлишків продовольчої продукції зумовила відродження торговельних зв'язків з Європою та Туреччиною. Наприкінці XV ст. Аккерман стає одним з найбільших портів Османської імперії. У 1490 р. до цього порту прибули 15 грецьких, 3 італійських та 6 турецьких суден, які привезли московські, іранські, китайські товари з Кафи. Зокрема турецький дослідник Г. Іналджик з'ясував, що через Аккерман проходив «новий молдавський торговельний шлях»: Середній Схід – Кафа – Аккерман – Кілія – Молдавія – Львів – Краків, через який купці з Львова, Молдавії, Польщі вивозили до Стамбула віск, мед, масло, сало, шкіри та збіжжя. З Османської імперії привозили до 120 видів товарів (скло, бавовну, шовк, прянощі, взуття). Крім того, Аккерман був найбільшим центром работоргівлі в Північно-Західному Причорномор'ї й створював конкуренцію навіть Кафі й Стамбулу. Більшість рабів становили ногайські татари, валахи, молдавани. За свідченням Е. Челебі торговельна діяльність міста приносила Османській імперії 240 000 акче податків²⁶.

Торговельну конкуренцію Аккерману створювала колишня генуезька факторія Кілія. Місто було важливим центром транзитної балканської та чорноморської торгівлі. Транзитом до Кілії постачалося вино з Криту, Греції, Трапезунда, яке перепродавали купцям з Московії та Польщі. Митні збори від транзиту вина складали до 600 золотих дукатів щорічно. З другої половини XVI ст. монополію на кілійський транзит вина отримав ліванський єврей Йосип Насі, який розширив продаж і потіснив львівських купців. Окрім вина Кілія продавала в бочках тріску та короп, хутра, ножі. У 1590-х рр. митні прибутки та інші збори для всіх портів, що залежали від Кілії та Аккермана збільшилися до 30 тис. дукатів золотом²⁷.

---

ekonomiki [The economic complex of Budjak in the XIX–early XX centuries: the history of regional economy]. Izmail: Irbic. 2021, p. 121.

²⁵ *Narisi z istorii osvobennâ Pivdennoi Ukraini XV–XVIII st.: kolektivna monografiâ* [Essays on the history of development of Southern Ukraine XV–XVIII centuries]. Kiiv: K.I.C. 2020, p. 168.

²⁶ G. ĭnalđžik, *Osmans'ka imperiâ. Klasična doba (1300–1600)* [Ottoman Empire. Classical period (1300–1600)]. Kiiv: Kritika. 1998, p. 144–145.

²⁷ Ibidem.

В середині XVII ст. в Кілії мешкали до 6–6,5 тис. греків, молдаван, українців, турок та татар. Щоденно тут проводилися ярмарки. Працювали 500 ремісничих цехів, караван-сарай, базар та невільничий ринок. Місто вело активну торгівлю з Стамбулом, Бурсою, Гирсово, Ісакчею, Бабадагом та іншими дунайськими й анатолійськими містами імперії. Протягом XVII–XVIII ст. Кілія, як частина «нового молдавського шляху», пов'язувала між собою османську Добруджу, Угорщину, Польщу й Трансильванію.

Податкова система османської доби

У 1592 р. Стамбул офіційно заклав Чорне море для іноземних суден, тому європейці були змушені купувати азійські вироби в османських середземноморських та дунайських портах. Саме в ці часи припадає облаштування торговельної інфраструктури дунайських міст. Зростає економічне значення переправи Ізмаїл.

Ізмаїл – Гечіді (переправа Ізмаїл) з 1592 р. отримав статус вакуфа (благодійного релігійного фонду), який 40% податків відправляв на утримання бідних Мекки та Медини, 10% допомоги бідним Єрусалима та 50% – на утримання дервішів та фонтанів Стамбула і Гарему султана. З християн стягувався подушний податок (джизья) та податок з землеробства – ошр. Окрім того селяни сплачували чифту (податок з земельного наділу) та аваріз-хані (податок з групи сімей, що становили податкову одиницю). Селяни також повинні були відбудовувати державні об'єкти, зруйновані під час стихійного лиха або війни та ін.²⁸

Завдяки детальному опису податків можна скласти картину економічного життя міста кінця XVI ст.

За цими податками у 1592 мешканці Ізмаїла – Гечіді (здебільшого християни) сплатили 357 861 акче податків. Більшість зборів становили податки на рибу та її вивіз – 76 000 акче (21,3% всіх зборів). Друге місце за зборами займав ошр на зернові (пшениця – 40 тис. акче, ячмінь – 12 тис., овес – 3 тис., жито та просо – 15 тис. акче, разом – 70 тис. акче або 19,6% усіх зборів). Третє місце належало ресм – і ясир – 60 тис. акче (16,7%). З наведених відомостей ми бачимо, що основу економіки регіону складав вилов риби, хліборобство та работоргівля, що підтверджують османські відомості за 1570 р. Також великим був збір іспенже та джизья на користь

²⁸ M. Tütündži and A. Krasnožon, *Misto İzmail ta jogo fortifikaciâ (za džerelami XVI–XIX st.)* [The city of Izmail and its fortifications (according to sources of the XVI–XIX centuries)]. Odesa: Chornomor'a, 2019, p. 116.

Податки за вакуфом в Ізмаїл – Гечіді у 1592 р.*

Назва податку	Макту	Іспенже	Джизе – і гебран	Адет – і агнам	Ошр
Номенклатура оподаткування	Щорічний податок з райя – християн	Подушний податок з райя – християн	Подушний податок з райя – християн готівкою	Податок на овець 1 акче за 2 віці	10% податку на пшеницю, ячмінь, просо.
Назва податку	Чіфт ресм	Гях ресм	Бадж араба – і махе	Ресм – і ясир	Махсульт – і гюмрук
Номенклатура оподаткування	Податок 22 акче за 2 волів, 6 акче з коня, 3 акче з свині та лошади	Податок на сіно	16 акче за провіз 1 возу з рибою	Податок на полонених 20 акче, що перетнули Дунай або 4 акче на місці	Митний податок, наприклад 50 акче з джжки вина з Сілістрії
Назва податку	Махсульт – і іхтісаб	Ресм – і аруз	Тапу – і земін	Мукатаа – і декакін	Хаймана
Номенклатура оподаткування	Базарне мито (2% з продажу тканин, 30% з джжки вина	Податок на одруження	Податок на купівлю землі	Податок на оренду крамниць	Податок на кочовиків – циган

* М. Tütündži and A. Krasnožon, *Misto Izmail ta joga fortifikaciá (za džerelami XVI-XIX st.)* [The city of Izmail and its fortifications (according to sources of the XVI-XIX centuries)]. Odesa: Chornomor'a. 201, p. 174, 177-178.

султана (50,2 тис акче) та вакуфа (10 тис. акче); ресм – і аруз – 58,3 тис. акче²⁹.

Враховуючи те, що населення Ізмаїла у 1592 р. складало понад 5500 осіб, з яких 84% становили християни (русини, волохи, богдани-молдаване тощо). Відповідно саме вони несли найбільший податковий тягар: так 995 дворів – християн сплатили 6545 акче податку макту.

Окрім міста, також оподатковувалися селища. Зокрема татарське селище Істойцо (89 дворів мусульман) щорічно платило 20 350 акче, селище Мутсатіл (169 християнсько-мусульманських дворів) – 55 085 акче; Коджагьол (23 татарських зимовика, що найближче до Кілії) – 131 500 акче. Найбільше прибутків приносили зимовики, які займалися скотарством та хліборобством.

У 1593 р. місто мало 254 183 акче прибутків, основу яких знов – таки склали податки з вивозу риби та продажу збіжжя³⁰.

За відомостями Е. Челебі 1657 р. в Ізмаїлі мешкали вже 8–10 тис. людей, що мали 2000 домівок та 800 торговельних лавок. Місто щорічно відправляло до 2000 возів риби вартістю 40–50 тис. куруш. Як торговельний центр, Ізмаїл набув розквіту з 1770-х рр.: мандрівники згадують 12 «турецьких торговельних лавок й магазинів», караван – сарай та міський базар. На околицях міста знаходилися сади й молдавські виноградники³¹.

Османська економічна політика сприяла швидкому зростанню торговельних обігів інших дунайських міст. На початку XIX ст. до Акермана прибувало до 2 тис. турецьких суден, що вивозили як місцеві так і молдавські товари. Щорічно турецька митниця отримувала тут 60–70 тис. левів митних податків. В Ізмаїлі постійно перебували до 500 суден, здебільшого турецьких, які вивозили рибу, сіль, збіжжя. Продаж збіжжя з Томарово (Рені) до Ізмаїла та Одеси приносив прибутків до 200 тис. левів на рік³².

На початку XIX ст. вже понад 75% місцевих жителів з 60 тис. населення краю постійно мешкали у фортецях Бендери, Ізмаїл, Кілія, Томарово, татарських селищах. Наявність значної кількості міського населення

²⁹ Ibidem, p. 175.

³⁰ Ibidem, p. 116, 173, 176.

³¹ E. Chelebi, *Knyha podorozhi. Pivnichne Prychornomor'ya* [Travel book. Northern Black Sea]. Odessa: Germes. 1997, p. 7–8.

³² P.P. Svin'in, *Statistika. Opisanie Bessarabskoj oblasti. Sostavleno vedomstva gosudarstvennoj kolegii inostrannyh del nadvornym sovetnikom Pavlom Svin'inym, 1.06.1816 g.* [Statistics. Description of the Bessarabian region. Compiled by the department of the State Collegium of Foreign Affairs by court adviser Pavel Svinin, 6.01.1816] // *Stratum plus* 2001–2002, № 6, p. 395.

сприяла поширенню внутрішньої торгівлі. Великими ярмарками в краї лишалися Саратський торг, де продавали рибу й худобу, Ковурлуйський торг (продавали рибу, ікру в Ізмаїлі, Кілії, Томарово (Рені), в Аккермані діяли невеличкі базари, що значно сприяли розвитку товарно-грошових відносин.

Центром внутрішньої торгівлі була столиця Буджацької орди – м. Каушани, де на 500 дворів припадало 70 торговельних лавок.

У регіоні водночас функціонували турецька система оподаткування та «молдавське торговельне право». За ним право на ведення торгівлі мали представники всіх станів, а також іноземці, що здатні платити торговельні податки (наприклад торговці сплачували «арабаджию» 4 пари з кожного лева вартості товару; «мартосіпію» грошовий збір за продажу худоби (2 леви 35 аспрів за вола, 1 лев (20,5 коп. сріблом) за корову, 1 лев 6 аспрів за коня, 6 пар за вівцю або козу); «магаліт» – збір за продаж алкогольних напоїв; «векселарію» – податок з торгових лавок, що займаються обміном валюти). За введення закордонної торгівлі, на кордоні сплачувався турецький податок «вама» – близько 3% вартості експортного товару «три леви з кожних 100» та «сардарік» – збір на користь міста – 7 пар за кожний візок товару. Так, вартість пуда солі коштувала 6–9 коп. Купець сплачував турецькій митниці 10 коп. з 2 крб. 79 коп. вартості солі, тобто 2,79% вами³³.

Торгові податки «вама» збиралися на митниці: при пересіченні річок Кундук і Чага оподатковувалися товари з Кілії, Татарбунар; в Каушанах збирали податки з Ізмаїла, Ісакчі, Бендерського санджаку.

В с. Старий Каушан джизья була подібною: за полювання платили 50 куруш, за косовицю – 40. На потреби старости села сплачували 16 акче. Всі податки збиралися на початку листопада. Вдовиці також сплачували половину.

Безпосередньо в Степовому Буджаку цигани сплачували 800 куруш джизья; в каза Кілія сплачувалася 1 золота монета з возу риби. 2 золоті монети з возу вина з Ісакчі, 1 пар за витоптану землю з кожної вівці або 80 куруш зі 100 голів худоби. 10 куруш платили за візок товару, що перевозився плотом Дністром. Останній податок збирався на день Святого Георгія. Крім того, татари Орака і Ор-Мехмед Оглу платили 5 куруш з месджида, татари що мешкають в каза Кілія, Аккерман – 8 куруш з месджида.

³³ Ibidem, p. 392, 396.

Система оподаткування буджацьких татар*

Джизья або чинш (включаючи вартість запису податку – 3 куруш або 120 – 125 акче)	не одружений	з господарства	Утримання голови громади (дьюшеме або байрак-акчесі)	Плата за сіноко-си (включаючи вартість запису податку – 3 куруш)	Плата за місячний дохід господарства (включаючи вартість 1 куруш наглядачу безпеки)
одружений	63 куруш	з господарства	з господарства	з господарства	з корчми
123 куруш	Десятина виноградної лози	30 куруш (вдови – 15 куруш)	40 куруш (вдови – 20 куруш)	5 куруш	41 куруш
Десятина (дециме) зернового збіжжя	Десятина виноградної лози	Десятина за вулики	Опис речей померлих райя	Купівля – продаж нерухомості, корчми, шинку	Перевіщення об'єму продукції при проходження митного нагляду
10% врожаю та 11 куруш за засмічення	Вартість продажу 1 відра з 10 з кожного господарства.	1 куруш за вулик і 3 куруш за реєстрацію податку. (татари 6 поселень платили 1 пар з вулика)	10%	10%	20 куруш на рік

* . Sereda, *Osmans'ko-ukraïns'ke stepove porubizhâ v osmans'ko-turec'kih dâzerelah XVIII st.* [Ottoman-Ukrainian steppe frontier in Ottoman-Turkish sources of the XVIII century]. Odesa: Astroprint. 2015, p. 282–283.

За відзначення релігійних свят теж сплачувалися податки: християни платили по 6 акче за Різдво та Великдень (цигани – 10 акче з господарства), мусульмани сплачували на Рамазан – байрам 500 куруш, як закят (допомога бідним)³⁴.

Однак не варто перебільшувати податковий тягар селян. За свідченнями російського генерала Катаржі та мандрівника Павла Сумарокова «мешканці всіх поселень сплачують десятину з хліба та іншого, а Порти – 3 леви з родини»³⁵.

На жаль, постійні російсько-турецькі війни спустошили Буджацький край. Російські урядовці планували відродження Візантійської імперії під протекторатом Москви і головну перепону бачили саме у гегемонії Туреччини на Балканах. Ключове місце відводилося саме бессарабським землям, які повинні були стати плацдармом для подальшого оволодіння Балканами.

За підтримку одновірців – османів, російська влада виселяла непокірних татар. У 1770 р. з регіону до Таврійської губернії переселили 12,5 тис. татарських родин. Для залюднення краю у 1785 р. Османська імперія переселила до Буджака Очаківську орду ногайців, збільшивши населення до 30 тис. родин. Під час російсько-турецької війни 1787–1791 рр., повоюючись російських військ, більшість татар відкочувала до Бабадага, за Дунай. Рятуючись від російських військ під час війни 1806–1812 рр., понад 3/4 татар втекли до Туреччини. Решту (понад 5 тис. осіб) у 1807 р. росіяни переселили до Таврії, а їх селища було зруйновано³⁶. Відвідавши Буджак у 1825 р., віце – губернатор Бессарабії П.П. Вігель згадував: «Місцеві мешканці були вигнані, їх нерухоме майно передано прибульцям»³⁷.

Навіть оселивши на місці зруйнованих татарських осель іноземних колоністів, російська адміністрація не змогла повністю відновити людський та економічний потенціал регіону. У 1815 р. у Бендерському та Томаровському цинуті було відбудовано лише 112 з 212 колишніх татарських селищ³⁸.

³⁴ Ibidem, p. 286–289.

³⁵ А.М. Шевченко, *Gospodars'kij kompleks Budžaka u XIX–napočatku XX st.: istoriâ regional'noi ekonomiki* [The economic complex of Budjak in the XIX – early XX centuries: the history of regional economy]. Ізмаїл: Ірбіс. 2021, p. 124.

³⁶ А.М. Шевченко, *Економічне становище Буджака у часі турецького панування* [The economic situation of Budjak during Turkish rule] // Миколаївщина і Північне Причорномор'я: історія і сучасність, Миколаїв. 2020, p. 56.

³⁷ Вігель' F.F. *Zamečaniâ na nynešnee sostoânie Bessarabii* [Remarks on the current state of Bessarabia]. Moskva: yniver. tip. 1892, p. 18.

³⁸ P.P. Svin'in, *Statistika. Opisanie Bessarabskoj oblasti. Sostavleno vedomstva gosudarstvennoj kollegii*

Висновки

Фактично за 1806–1812 рр. російськими військовими була повністю знищена економічна система Буджака, яка формувалася протягом багатьох століть. Не зважаючи на ствердження російських урядовців, пізніше радянських дослідників, господарський комплекс Буджака у XV–початку XIX ст. відзначався багатогалузевістю з ознаками товарного виробництва, міцними торговельними зв'язками з Османською імперією, Молдовою тощо. На початку XIX ст. в регіоні фактично завершився перехід від напівнатурального, перегінного скотарства до ринкового землеробства, садівництва, тваринництва тощо.

Література

- Анцупов И.А. Аграрные отношения на юге Бессарабии (1812–1870 гг.). Кишинев: Штиинца, 1978. 235 с.
- Вигель Ф.Ф. Замечания на нынешнее состояние Бессарабии: Писано в октябре 1823 г. Москва: универ. тип., 1892. С. 37–256.
- Гизер С.Н. Кочевое хозяйство буджацких ногайцев (особенности хозяйственно-культурного типа). //Наукові записки історичного факультету Одеського державного університету. 1999. Вип 9. С. 41–50.
- Грек Иван Федорович, Руссев Николай Дмитриевич. 1812 – поворотный год в истории Буджака и «задунайских переселенцев». Кишинев: Stratum plus, 2011. 142, [16] с.
- Евля Челебі. Книга подорожі. Північне Причорномор'я. Одесса: Гермес, 1997. 84 с.
- Іналджик Г. Османська імперія. Класична доба (1300–1600). Київ: Критика, 1998. 286 с.
- КЛЕМАНОВО ПУТЕШЕСТВИЕ ИЗ ВЕНЫ В БЕЛГРАД и НОВУЮ КИЛИЮ, також НА ЗЕМЛИ БУДЖАЦКИХ И НОГАЙСКИХ ТАТАР И ВО ВЕСЬ КРЫМ с возвратом ЧЕРЕЗ КОНСТАНТИНОПОЛЬ, СМИРНУ И ТРИЕСТ В АВСТРИЮ в 1768, 1769 и 1770 годах. Санкт-Петербург: при военной академии, 1783. 250 с.
- Нариси з історії освоєння Південної України XV–XVIII ст.: колективна монографія. Київ: К.І.С., 2020. 288 с.
- Паламарчук Светлана Васильевна. Забытая земля: историческая область Бессарабия. Одесса: Астропринт, 2008. 284 с.
- Паламарчук С.В.З історії міста Ізмаїла (османська доба) //Архіви України. 2017. № 1. С. 191–207.
- Пейссоннель Ш.Д. Трактат о торговли на Черном море. (перевод 1974 г.) URL: http://apsnyteka.org/766-peisonnel_sh_traktat_o_torgovle_na_chernom_more.html (дата звернення 25.10.2020)

---

inostrannyh del nadvornym sovetnikom Pavlom Svin'inym, 1.06.1816 g. [Statistics. Description of the Bessarabian region. Compiled by the department of the State Collegium of Foreign Affairs by court adviser Pavel Svinin, 6.01.1816] //Stratum plus 2001–2002, № 6, p. 394, 398.

- Прохоров Д.А. Крымское ханство в контексте черноморской торговли (XV–XVIII вв.). // *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*. 2001. Вып.8. С. 338–403.
- Середа О. Османсько-українське степове порубіжжя в османсько-турецьких джерелах XVIII ст. Одеса : Астропринт, 2015. 312 с.
- Свиныйн П.П. Статистика. Описание Бессарабской области. Составлено ведомства государственной коллегии иностранных дел надворным советником Павлом Свиныйным, 1.06.1816 г. // *Stratum plus*. 2001–2002. № 6. С. 342–498.
- Смирнов О.І. Виникнення та утворення Буджацької орди в XVI–XVII ст. // *Наукові записки історичного факультету Одеського державного університету*. 1999. Вип. 9. С. 33–40.
- Тютюнджи М., Красножон А. Місто Ізмаїл та його фортифікація (за джерелами XVI–XIX ст.). Одеса : Чорномор'я, 2019. 584 с.
- Шевченко А.М. Економічне становище Буджака у часи турецького панування // *Миколаївщина і Північне Причорномор'я: історія і сучасність*. Миколаїв: НУК, 2020. С. 54–56.
- Шевченко А.М. Господарський комплекс Буджака у XIX–на початку XX ст.: історія регіональної економіки. Ізмаїл: Ирбис, 2021. 460 с.
- Шенников А.А. Жилье дома ногайцев Северного Причерноморья. // *Славяно-русская этнография*. Ленинград : изд. Географического общества СССР, 1973. С. 47–72.

References

- Ancupov I.A. (1978) *Agrarnye otnošenîa na ûge Bessarabii (1812–1870 gg.)* [Agrarian relations in the south of Bessarabia (1812–1870)]. Kišînev: Stiinca. [In Russian]
- Gizer S.N. (1999) *Kočevoe hazâjstvo budžackih nogajcev (osobennosti hozâjstvenno-kulturnogo tipa)* [The nomadic economy of the Budzhatsky Nogais (features of the economic and cultural type)] // *Naukovi zapiski istoričnogo fakul'tetu Odes'kogo deržavnogo universitetu*. Vip 9, pp. 41–50. [In Russian]
- Grek Ivan Fedorovič and Russev Nikolaj Dmitrievič. (2011) *1812 – povorotnyj god v istorii Budžakai «zadunajskih pereselencev»* [1812 – a turning year in the history of Budjak and the «transdanubian colonicts»]. Kišînev: Stratum plus. [In Russian]
- Evliya Chelebi (1997) *Knyha podorozhi. Pivnichne Prychornomor'ya* [Travel book. Northern Black Sea]. Odessa: Germes. [In Ukrainian]
- Înaldžik G. (1998) *Osmans'ka imperiâ. Klasična doba (1300–1600)* [Ottoman Empire. Classical period (1300–1600)]. Kiiiv: Kritika. [In Ukrainian]
- KLEMANOVO PUTESHESTVIE IZ VENY V BELGRAD I NOVUJU KILIYU, takozh NA ZEMLI BUDZHATSKIKH I NOGAYSKIKH TATAR I VO VES" KRYM s vozvratom ChEREZ KONSTANTINOPOL", SMIRNU I TRIEST V AVSTRIYU v 1768, 1769 i 1770 godakh (1783) [KLEMANOV'S TRAVEL FROM VIENNA TO BELGRADE and NEW KILIA, also TO THE LANDS OF THE BUDJAK AND NOGAYS TATARS AND TO THE WHOLE CRIMEA with a return THROUGH CONSTANTINOPLE, SMYRNA AND TRIESTE TO AUSTRIA in 1768, 1769 and 1770]. Sankt-Peterburg: pri voenii akademii. [In Russian]
- Narisi z istorii osvohennâ Pivdennoi Ukraini XV–XVIII st.: kolektivna monografiâ* (2020) [Essays on the history of development of Southern Ukraine XV–XVIII centuries]. Kiiiv: K.I.C. [In Ukrainian]
- Palamarčuk Svetlana Vasil'evna (2008) *Zabytaâ zemlâ: istoričeskaâ oblast' Bessarabiâ*. [Forgotten land: the historical region of Bessarabia]. Odessa: Astroprint. [In Russian]

- Palamarčuk S. V. (2017) *Z istorii міста Ізмаїла (osmans'ka doba)* [From the history of the city of Izmail (Ottoman era)] // *Arhivi Ukraini*. № 1, pp. 191–207. [In Ukrainian]
- Pejssonnel' Š.D. (perevod 1974 g.) *Traktat o trgovli na Černom more*. [The Tractate on trade on the Black Sea]. URL: http://apsnyteka.org/766-peisonnel_sh_traktatotorgovlenachernomm.html (data zvernennâ 25.12.2021) [In Russian]
- Prohorov D. A. (2001) *Krymskoe hanstvo v kontekste černomorskoj trgovli (XV–XVIII vv.)* [Crimean Khanate in the context of the Black Sea trade (XV–XVIII centuries)] // *Materialy po arheologii, istoriii ètnografii Tavrii*. Vip. 8, pp. 338–403. (In Russian)
- Sereda O. (2015) *Osmans'ko-ukraïns'ke stepove porubižžâ v osmans'ko-turec'kih džerelah XVIII st.* [Ottoman-Ukrainian steppe frontier in Ottoman-Turkish sources of the XVIII century]. Odesa: Astroprint. [In Ukrainian]
- Svin'in P.P. (2001–2002) *Statistika*. Opisanie Bessarabskoj oblasti. Sostavleno vedomstva gosudarstvennoj kollegii inostrannyh del nadvornym sovetnikom Pavlom Svin'inym, 1.06.1816 g. [Statistics. Description of the Bessarabian region. Compiled by the department of the State Collegium of Foreign Affairs by court adviser Pavel Svinin, 06.01.1816.] // *Stratum plus*. № 6, pp. 342–498. [In Russian]
- Smirnov O.ĭ. (1999) *Viniknennâ ta utvorennâ Budžac'koi ordi v XVI–XVII st.* [The emergence and formation of the Budjak's horde in the XVI–XVII centuries] // *Naukovi zapiski istoričnogo fakul'tetu Odes'kogo deržavnogo universitetu*. Vip. 9, pp. 33–40. [In Ukrainian]
- Tûtündži M. and Krasnožon A. (2019) *Misto Ізмаїл та його фортифікаціâ (за джерелами XVI–XIX st.)* [The city of Izmail and its fortifications (according to sources of the XVI–XIX centuries)]. Odesa: Chornomor'a. [In Ukrainian]
- Ševčenko A.M. (2020) *Ekonomične stanoviše Budžaka u časi turec'kogo panuvannâ* [The economic situation of Budjak during Turkish rule] // *Mikolaïvšina i Pivnične Pričornomor'â: istoriâ i sučasništ'*. Mikolaïv, pp. 54–56. [In Ukrainian]
- Ševčenko A.M. (2021) *Gospodars'kij kompleks Budžaka u XIX–napočatku XX st.: istoriâ regional'noi ekonomiki* [The economic complex of Budjak in the XIX–early XX centuries: the history of regional economy]. Izmail: Irbic. [In Ukrainian]
- Šennikov A.A. (1973) *Žilye doma nogajcev Severnogo Pričernomor'â* [Residential houses of the Nogays of the Northern Black Sea region] // *Slavâno-russkaâ ètnografîâ*. Leningrad, pp. 47–72. [In Russian]
- Vigel' F.F. (1892) *Zamečaniâ na nynešnee sostoânie Bessarabii* [Remarks on the current state of Bessarabia]. Moskva: yniver. tip. [In Russian]

The Economic Situation of Budjak of the Tatar-Ottoman Era (XV–In Begining XIX Century)

Summary

The article examines the main stages of the formation of the economic system of Budjak during the of its intensive settlement by Tatars and Ottomans.

The main prerequisites for the formation of the economic system in the 15th–early 19th centuries are the arrival of the Tatar tribes in the region and

the appearance here of Italian, Moldavian, Bulgarian trading posts, which already in the 15th century created competition for the Ottoman Empire, which led to the capture of Budjak by the Turks, who established their model of the economic system.

Populating the region with Nogays and at the same time reforming trade, land, tax law, the Turks turned Budjak into a supplier of household products, wine, salt, and slaves. The main ports were Akkerman, Kiliya, Timarovo, Izmail. Economic changes also affected the Tatars, who gradually abandoned their nomadic lifestyle and became the main suppliers of food, livestock, salt to Moldova, Crimea, Turkey later, in the province of the Russian Empire.

The trade and tax policies of the Crimea and the Ottoman Empire were of great importance. Despite the large number of taxes, they were not heavy and, in general, did not exceed 10% of the income of local residents. The right to trade was given to all comers, Christians and Muslims. In the 18th century, Kyrym Giray Khan developed a project for the creation of 2 commercial ports, which were supposed to supply grain to Istanbul and create competition for the ports of Turkey on the Danube.

The publication reveals the role of the main ethnic groups in the economic specialization of the region. Moldovans were engaged in agriculture and wine production, Tatars – in animal husbandry, agriculture, salt mining, Turks, Ukrainians – in trade.

Economic growth has strengthened the role of the Budjak ports in international trade, which has led to the interest of European states in expanding economic contacts with the region

Keywords: trade, nogays, “vama”, “oshr”, “jizya”

Экономическое положение Буджака татаро-османской эпохи (XV–начало XIX вв.)

Резюме

В статье рассматриваются основные этапы формирования хозяйственной системы Буджака в период интенсивного его заселения татарами и османами.

Основными предпосылками формирования экономической системы в XV–начале XIX вв. являются приход в край татарских племен и появление здесь итальянских, молдавских, болгарских факторий, которые уже в XV в. создали конкуренцию Османской империи, что привело к захвату Буджака турками, установившими свою модель экономического строя.

Заселяя край ногайцами и одновременно реформируя торговое, земельное, налоговое законодательство, турки превратили Буджака в поставщика хозяйственных продуктов, вина, соли и рабов. Основными портами были Аккерман, Килия, Тимарово, Измаил. Экономические изменения коснулись и татар, постепенно отказавшихся от кочевого

образа жизни и ставших главными поставщиками продовольствия, скота, соли в Молдову, Крым, позже Турцию, в провинцию Российской империи.

Большое значение имела торговая и налоговая политика Крыма и Османской империи. Несмотря на большое количество налогов, они не были тяжелыми и в целом не превышали 10% доходов местных жителей. Право на торговлю было предоставлено всем желающим, христианам и мусульманам. В XVIII веке Крым-Гирей-хан разработал проект создания 2-х торговых портов, которые должны были снабжать Стамбул зерном и создавать конкуренцию портам Турции на Дунае.

В публикации раскрывается роль основных этносов в хозяйственной специализации региона. Молдаване занимались земледелием и виноделием, татары – скотоводством, земледелием, добычей соли, турки, украинцы – торговлей.

Экономический рост усилил роль портов Буджака в международной торговле, что обусловило заинтересованность европейских государств в расширении экономических контактов с регионом.

Ключевые слова: торговля, ногаи, «вама», «ошр», «джизья»